

İSLAM MƏDƏNİYYƏT TARİXİNDƏ QURANI-KƏRİM VƏ HİLYƏYİ-ŞƏRİFİN TƏZHİBLƏNMƏSİ

Səbinə NEMƏTZADƏ,

AMEA-nın Elm Tarixi İnstitutunun elmi

işlər üzrə direktor müavini,

ilahiyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,

nematzadesabina@yahoo.com

AÇAR SÖZLƏR: *İslam, Qurani-Kərim, Hilyəyi-Şərif, təzhib, sənət.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Ислам, Священный Коран, Хилья-Шариф, освещение (тазхиб), искусство.*

KEY WORDS: *Islam, The Holy Qur'an, Hilyayi-Sharif, illumination (tazhib), art.*

İran və ətraf ərazilərdə ortaya çıxan təzhib sənətinin yaranma tarixi İslamla bağlıdır. Belə ki, Quran və elmi kitablarda VII-IX əsrlərə məxsus həndəsi şəkildə ornamentlərlə bəzəmə nümunələrinə rast gəlinir. Təzhib sənəti müsəlman ölkələrində xəttatlıq sənəti ilə yanaşı tətbiq olunmuş, Təbriz, Herat, Bağdad, Mosul, Konya, Karaman, Amasya, Harput, Sivas kimi şəhərlərdə daha çox inkişaf etmişdir.

Quranın təzyinatında (bəzək işləri) istifadə edilən motivlər və rənglər ilahi varlığın funksiyasına xidmət göstərir. Bölgələrə görə fərqli olsa da, bu sənətin vahid üslub xətti var. Dini kitab təzyinatında bölgələr arasındakı səthi fərqlərə baxmayaraq, bəzi əsas simvollardan istifadə olunmuşdur. Məsələn, təzhibli bəzəmələrdə çox istifadə olunan kvadrat və düzbucaqlı yer üzünü, yarım dairələr və üçbucaqlar göy üzünü bildirir. Eyni motivlərin davamlı şəkildə təkrarı dünya və kainatdakı ritmi ifadə edir. Tək səhifə üzərindəki bəzəmə mikrokosmosu, cüt səhifə üzərindəki bəzəmə kainatın nizamını və mikrokosmosun bu harmoniyaya qoşulmasını göstərir. Bunlar İslam dininin gözəllik doktrinası ilə yaxından əlaqəlidir. Bütün səhifə bəzəmələrində tətbiq olunan həndəsi elementlərin nizamı və tarazlığı ilə mükəmməllik qorunmağa çalışılmış, səhifənin ətrafını əhatələyən poliqonal formalarla gözə görünməyən, amma güclü bir sonsuzluq təsiri verilmişdir. Burada motivlərlə yanaşı, rənglərə də xüsusi diqqət göstərilmişdir. Qızılı rəng əsas faktor kimi günəşi simvolizə etdiyi halda, sarı rəng ziya simvolu kimi istifadə olunmuşdur. Təzhibdə qızıldan sonra üstünlük təşkil edən mavi isə sonsuzluğun rəngi olaraq göy üzünü təəssüm edir [1, s. 74-75; 2, s. 11].

Qeyd etmək lazımdır ki, təzhibli əlyazma əsərlərin təsbit fişlərində təzhib və onun növü haqqında qeydlərin olması aşağıdakı qanunauyğunluğa riayət edilməsi şərti ilə vacibdir. Əsərin hansı bölməsinin, zəhriyyə, sərlövhə, xatimə, mövzu və bölmə başlıqlarının, Qurani-Kərimdə surə başlıqlarının, cüz, hizb işarələrinin təzhibli olması; səhifələrin təzhibli olması, eyni

zamanda təzhibin dərəcəsi – nəfis təzhibli və ya hədsiz nəfis təzhibli olması qeyd edilməlidir. Miniatur, şəkil, rəsm, lövhə və s. sayı təsbit edilməli, yerləşdikləri vərəqlərin a və b üzləri müəyyənləşdirilməlidir.

Əlyazma əsərlərində ən zəngin təzhib kitabların zəhriyyə hissəsində, mətnlərin kənar başlıqlarında, surələrin əvvəlində və mövzu hissələrinin aralarında, kitabın son səhifəsində xatimə və ya kətəbə hissəsində yerləşir.

Əlyazma kitabların zəhriyyə, sərlövhə, ünvan səhifəsi, surə başlığı, bəhr başlığı, xatimə bölmələri; hüsnü-xətt, mürəqqə lövhələrində yazının daxilində və ya xaricində boş qalan yerlər; kitab qabı bəzəmələri və miniatürlərin aralarındakı zəminlər təzhib sənətinin bir-birindən fərqli texnikası, əsrarəngiz motivləri və zəngin üslublarıyla təzyin edilmişdir.

İslam mədəniyyətində Qurana qarşı duyulan hörmət və sevgidən irəli gələn xəttatlıq ilə yanaşı, onu şərəflə təzyin etmək arzusu İslam sənət tarixində təzhibin doğuşuna səbəb olmuşdur.

İslamın erkən dövrlərində yazıya köçürülən müshəflərdə heç bir bəzəmə yox idi. Lakin zaman keçdikcə surə başlığını bəzəmək, ayə sonlarına işarə qoymaq, müshəfi cüz, hizb, aşr və xəmsələrə ayıraraq təzhibləmək müsbət qarşılanmışdır.

Əlyazma kitab və müshəflərdə XIII əsrdən etibarən inkişaf etməyə başlayan təzhib sənətində Teymurilər, Səfəvilər və Osmanlılar dövründə türk-İslam dünyasına gözəl nümunələr bəxş edilmişdir.

Fasilə təzhibi. Quran ayələrinin sonuna və ya ortasındakı kəlmələrin üstünə “fasilə işarələri” qoyulur. Təvid elmində bu işarələrin hər birinin ifadə etdiyi məna var. Xəttatın ayə və cümlə sonlarında buraxdığı boş yerlərdə xonça şəklində təzyinat aparılır. “Fasilə işarəsi” qiraət zamanı qısa pauza verilməli olduğunu bildirir. Dövrümüzə gəlib çatan ilk müshəflərdə fasilə işarələri hər beş və on ayədən bir qoyulmuşdur. Hərflərin nöqtələnməsindən sonra ayə sonlarına nöqtə qoyularaq onların əvvəli və sonu müəyyən edilmişdir. IX-X əsrlərə aid müshəflərdə ayə sonları fasilə yerinə üçbucaq formasında qırmızı və ya qızılı rənglə işlənmiş nöqtə topaları ilə göstərilmişdir.

Bəzi nümunələrdə fasilələrin içində say əvəzinə “ayə” yazılmışdır. Erkən dövr əlyazmalarında tək dairəli fasilələr həm sətirin üzərində, həm də hizasında işlənmişdir. XIII əsrin sonlarından etibarən ayələr arasında məsafə açılaraq fasilələr sətir hizasına yerləşdirilmişdir. Təzhib və miniatur sənətçisi Gülnur Duran göstərir ki, Dublin Chester Beatty Kitabxanasındakı XI əsrin əvvəllərinə aid bir müshəfdə (MS, nr.1431) ayə sonlarına üç nöqtə ilə fasilə işarələri qoyularkən hər beş ayədə bir damla formasında xəmsə, hər on ayədə bir dairə şəklində aşərə işarəsi yerləşdirilmişdir [3, s. 63].

Xəmsə və aşərə işarələri digər fasilə işarələrinə nəzərən daha böyük işlənmişdir. Zamanla xəmsə və aşərə işarələri armudu və xonça şəklində, bir qədər böyük formatda müshəf gülü adı altında kitabın xatimə hissəsində yer almışdır. XIV əsrə qədər sadə təzyin edilən fasilə işarələri sonrakı dövrlərdə daha təmtəraqlı işlənmişdir.

Əlyazma kitablarda, lövhələrdə sətirlərin arasındakı boşluqlar bəzənərək əsərin

təzyinatına gözəllik və zənginlik gətirilmişdir.

Kürsü təzhibi. Əlyazma kitab və qitələrdə süls, mühəqqəq, tövqi xətti ilə uzun yazılan ilk sətrin altına nəsx, reyhani və ya riqi xətti ilə qısa sətirələr yazılır. Bu sətirələri eyni hizaya gətirmək üçün iki tərəfdə qalan düzbucaqlı və ya kvadrat formasındakı qisimlər, təliq xətti ilə əyri şəkildə yazılmış qitələrdə isə yazı ilə daxili pərvaz arasında qalan üçbucaq boşluqlar kürsü təzhibi ilə bəzədilir [3, s. 64].

Kürsü təzhibinin ən çox işləndiyi yer qitələrdir. Yaqut əl-Müstəsimidən sonra geniş yayılmış, Şeyx Həmdullahdan sonra yeni bir üslub qazanmışdır [4, s. 152].

Kənar suyu təzhibi. Əlyazmalarda yazı sahəsinin xaricində qalan səhifə kənarlarına icra edilmiş və çərçivə təşkil edən təzyinatdır. Bu təzyinat birdən artıq olduğu təqdirdə daxili tərəfdə olanlar “ara suyu” (daxili pərvaz), ön kənardə və daha geniş olanı isə “kənar suyu” (xarici pərvaz) adlanır. Erkən dövrlərə aid əlyazmalarda səhifə kənarları müşəf gülləri xaric, təzyinatsız olduğu halda, daha sonrakı dövrlərdə çox qiymətli kitabların səhifə kənarları ümumilikdə təzhiblənmişdir. Təzyinat səhifələrdə yazı sahəsinin üç (bəzən dörd), lövhələrdə isə dörd tərəfini əhatə edir. Haşiyəli səhifələrdə bu qisimlərdəki yazının arasında qalan boşluqlar təzhiblənir. XIV əsrin sonları, XV əsrin əvvəllərinə aid ədəbi əsərlərdə maili sətirələrin arasındakı üçbucaq formasındakı boşluqlar geniş şəkildə təzyin olunurdu. Səhifə kənarının bəzədilməsi ənənəsi müxtəlif mövzulardakı əlyazma əsərlərdə daha sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir.

Zəhriyyə təzhibi. Zəhriyyə əlyazma kitablarda əsas mətnin başladığı səhifənin arxasındakı səhifə və ya səhifələr üçün istifadə edilən termindir. Bu səhifələrin təzhiblisinə və təzhibsizinə rast gəlmək olar. Zəhriyyə təzhibinin medalyon şəklində olanlarının daxilinə və ya xaricinə bir ayə, yaxud kimə aid olduğunu, kimin üçün yazıldığını bildirən və təməllük kitabəsi deyilən bir cümlə yazılır. Kitab sahiblərinin imzaları və ya möhürləri də bu səhifədə yer alır.

Zəhriyyə səhifəsi sənətkarın bütün istədanı, bacarığını daha aydın və geniş göstərə biləcəyi hissədir. Zəhriyyə qoşa səhifə olduğu təqdirdə buradakı rənglər və kompozisiya bir-birinin eynisidir. Bəzəmə sahəsi düzbucaqlıdırsa təzhibin digər səhifələrdəki yazı sahəsini aşmamasına diqqət edilir. Ümumiyyətlə, bir neçə əsərdən və ya bölmədən ibarət, eyni cild içində birləşən əlyazmalar da olur ki, oradakı hər əsərin və ya bölmənin başında zəhriyyə təzhibinə rast gəlmək mümkündür.

Gülnur Duran qeyd edir ki, müşəflərdə X əsrdən etibarən görünməyə başlayan zəhriyyə təzhibi XVII əsrdən sonrakı nümunələrdə əvvəlki incəliyini itirmişdir [3, s. 63].

Sərlövhə (Dibacə) və ünvan səhifəsinin təzhibi. Sərlövhə kitabın yazı başlanğıcı olan ilk təzhibli səhifəsidir. Qurani-Kərimlərdə bir səhifə və ya iki qarşılıqlı səhifə olur. Burada zəhriyyədən sonra gələn sağdakı birinci səhifədə “Fatihə” surəsinin tamamı, soldakı səhifədə isə “Bəqərə” surəsinin ilk ayələri eyni kompozisiya ilə zəngin və ehtişamlı bəzəmələrlə verilir.

Əlyazma kitablarda isə mətnin başladığı təzhibli səhifədir. Zəhriyyədən sonra ən dəbdəbəli bəzəmənin olduğu və yazılı sahənin hüdudlarını əhatə edən qarşılıqlı iki səhifə sərlövhə/dibacə adlanır. Təzhibli qisim mətnin başladığı ilk səhifədə və sadəcə yazı sahəsinin üzərində yer alırsa, bu səhifə ünvan səhifəsi adlanır [3, s. 63].

Professor Faruk Taşkale qeyd edir ki, Qurani-Kərimlərdə bu səhifənin bəzədilməsinə XIV əsrdə başlanmış və inkişaf etdirilmişdir [5, s. 68].

Bölmə başlığı təzhibi. Ara başlıq, bəhr başı, fəsil başı, surə başı da adlandırılan bu hissə əlyazma kitablarda fəsil və ya bəhrin başında verilən, həmçinin surənin başladığı yeri göstərən təzhibli sahələrdir. Müshəflərin bir qisminə surələrin adları, nazil olduqları yer, ayələrin sayı, neçənci surə olduğu yazılır. Surə başlıqları təzhiblərinin ən erkən nümunələrində yazı sahəsi cədvəlsiz olur. Təzhib surənin üst tərəfində üfqi düzbucaqlı şəkildə icra olunur. IX-X əsrlərdə surə başlığı təzhibləri daha sadə və həndəsi naxışlarla işlənirdi. Təzyinatsız, sadəcə qızılı rənglə yazılan əlyazmalarda yazı sahəsi xaricində surə başlığını göstərən dairə və ya armudu formalı bəzəmələrə rast gəlmək mümkündür. Onlar surə başlığı gülü adlanırlar.

XII əsrdən etibarən yazı sahəsi cədvəllənməyə başlanmışdır. Gülnur Duran bildirir ki, yeni bir bölmənin və ya mövzunun başlanğıcındakı bəzəmali sahələrin yazıldığı dövrün bəzəmə üslubu və rəngləriylə təzhiblənməsi ənənəsi günümüzədək davam etməkdədir [3, s. 63].

Müşəf gülləri. Müshəflərdə səhifə kənarlarına işlənən təzyini medalyondur. Yazı səhifəsinin xaricindəki səhifə boşluğuna oxuyan və ya yazan şəxsin işini asanlaşdırmaq üçün surələrin bölünməsinə xəmsə, aşərə; cüzlərin bölünməsinə hizb, nisf, cüz; səcdə edilməsi gərəkən yerlərdə səcdə ibarəsi yazılır. Mətnləri ayıra bilmək üçün rəngli və ya zər mürəkkəblə yazılan bu işarələrə medalyon, məkik, damcı və müxtəlif həndəsi formalarda təzhiblər edilirsə, onlar müşəf gülü adlanırlar. Bundan başqa, erkən dövr müşəflərində zəhriyyə, sərlövə, surə başlığı və xatimə səhifələrinin təzhibinə xas müşəf gülləri də var. Müshəf gülləri dövrün bəzəmə üslub və xüsusiyyətlərinə görə işlənmişdir. Eyni səhifədə sayca birdən çox müşəf gülü olduqda, eyni ox xətti ilə tığlarla birləşdirilir. Müshəf güllərini aşağıdakı kimi təsnif etmək mümkündür.

1.Xəmsə gülü – səhifənin kənar boşluğuna sətirin hizasında hər beş ayədən bir qoyulan təzyini medalyondur. “Xəmsə” sözünün ərəbcədən hərfi tərcüməsi “beşlik”dir.

Xəmsə gülləri əvvəllər hər beş ayədən bir, ayənin sonunda dayanacaq bildirən güllərdən daha böyük olaraq damcı şəklində, sonralar isə dayanacaqyla eyni hizada armudu formasında işlənirdi. Xəmsə gülü yerində bəzəməsi olmayan yazı ilə işarə edilən nümunələrlə yanaşı, ortasında “xəmsə” yazılan və ya heç bir yazısı olmayan, sadəcə bəzəmali xəmsə gülləri də var. Onlar da həm damcı, həm dairəvi şəkildə icra edilirlər.

2.Aşərə gülü – səhifələrin kənar boşluğuna sətirin hizasında hər on ayədə bir qoyulan təzyini medalyondur. “Aşərə” sözünün ərəbcədən hərfi tərcüməsi “onluq”dur.

Hər on ayədən bir “aşərə” sözünün ilk hərfi olan “ayn” hərfi qoyulur. Bununla da bu hərf on ayənin tamamlandığını bildirir. Zaman keçdikcə bu hərlə birlikdə təzyini aşərə gülləri işlənmişdir.

Gülnur Duran qeyd edir ki, X əsrdən etibarən görülən dairə şəklindəki aşərə güllərinin həmin dövrdəki hər on ayənin sonundakı aşərə işarələriylə bərabər təzhib edilməsi XIII əsrin sonuna qədər davam etmişdir. XIV əsrdən digər dayanacaqlara nəzərən daha böyük aşərə işarələri işlənməyə başlanmışdır. Hər dövrdə dairə formasında olan aşərə gülləri XVII əsrdən

etibarən işlənmiş və zamanla ortadan qalxmışdır [3, s. 64].

3. *Hizb gülü* – müşəfin otuz cüzdən hər birinin dördü birini göstərmək məqsədiylə işlənən təzyini medalyondur. “Hizb” kəlməsinin buradakı mənası “qisim”, “hissə” kimi deməkdir.

XII əsrin sonları, XIII əsrin əvvəllərində müşəf hizblərə ayrılmışdır. Erkən dövr müşəflərində də rastlanan hizb gülləri əsasən XV əsrdən sonrakı müşəflərdə görülür. Bu dövrə aid hizblər bəzən gül, bəzən yazı ilə işarələnmiş, armudu, üfüqi məkik və ya şəmsə formasında da işlənmişdir.

4. *Nisf gülü* – müşəfin otuz cüzündən hər birinin yarısını işarə etmək üçün işlənən təzyini medalyondur. “Nisf” kəlməsinin ərəbcədən tərcüməsi “yarım”, “yarı” deməkdir.

Erkən dövrlərə aid müşəflərdə nisf gülü və ya yazısına rast gəlinmir. Lakin XV əsrdə həm yazı, həm də gül ilə nisf yerləri göstərilmişdir. XVI əsrdə nisf güllərinin işlənməsi ortadan qalxsa da, daha sonrakı dövrlərdə onlara rast gəlmək mümkündür. Nisf gülü yarım cüz ifadə edərək müşəf təzyinatında şəmsə formasında işlənmişdir.

5. *Cüz gülü* – müşəfin otuzda biri olan cüzlərin hər birinin başladığı yeri müəyyən etmək məqsədilə işlənən təzyini medalyondur.

Erkən dövrlərə aid müşəflərdə də rastlanan cüz gülləri XV əsrdən etibarən dairə və üfüqi ox üzərində yerləşdirilən şəmsə formasında səhifə boşluqlarında yer almışdır [3, s. 64].

Müşəfdə cüz sayının 30 olmasına baxmayaraq, 29 cüz gülü vardır. Daha bir təzhib sənətçisi Ayşe Tanrıver Celasin doğru olaraq bunun birinci cüzün ilk surəsi və ikinci surənin ilk ayələrinin sərlövhə adı altında təzhiblənməsi ilə əlaqədar olduğunu göstərir. Daha sonra o, qeyd edir ki, yazı növü, qələm qalınlığı, sətir sayı və səhifə nizamı cüzlərdə olan səhifə sayını təyin edir [6, s. 116].

6. *Zəhriyyə gülü* – kvadrat və ya düzbucaqlı şəklindəki zəhriyyə səhifəsi təzhibinə bitişik halda səhifə boşluğuna üfüqi ox üzərində yerləşdirilən təzyini medalyondur. Sənət tarixçisi, müzəhhib-rəssam Gülnur Duran bildirir ki, erkən dövrlərə aid müşəflərdə damcı və ya dairə şəklindəki bu medalyonlar $\frac{1}{2}$ simmetriyalıdır və təzhibli sahəyə uzun kənarın tam ortasından bağlanmışdır. Eyni kənar üzərinə biri altda, digəri üstə iki ədəd zəhriyyə gülü işlənmiş nümunələr də var. Daha sonra o, haqlı olaraq vurğulayır ki, XIV əsrdən sonra zəhriyyə güllərinə çox da rast gəlinmir [3, s. 64].

7. *Sərlövhə gülü* – sərlövhə təzhibinə bitişik olaraq səhifə boşluğunda işlənən təzyini medalyondur. Sərlövhənin uzun kənarının ortasına yerləşdirilərək üfüqi ox üzərinə dairə, yarım dairə və ya armudu formasında işlənir. Sərlövhə gülləri XIV əsrdən etibarən yavaş-yavaş ortadan qalxmışdır [3, s. 64].

8. *Surə başlığı gülü* – 114 surənin əvvəlində və sonunda uzunluğu sətir qədər olan, üfüqi düzbucaqlı formasında hazırlanan təzhibli sahələrə üfüqi olaraq bağlanan təzhibli medalyonlardır [7, s. 153–154].

Erkən dövrlərə aid müşəflərdə damcı və ya dairə şəklindəki surə başlığı gülləri iri və qarışıq naxışlıdır. XIV əsrdən sonra surə başlığı güllərinin işlənməsi ortadan qalxmışdır.

9. *Xatimə gülü* – zəhriyyə gülündə olduğu kimi, kvadrat və ya düzbucaqlı şəklindəki

xatimə səhifəsi təzhibinə bitişik olaraq üfüqi ox üzərində səhifə boşluğunda yerləşdirilən təzyini medalyondur.

Erkən dövrlərə aid müşhəflərdə damcı və ya dairə formasındakı xatimə gülləri $\frac{1}{2}$ simmetriyalıdır və təzhibli sahəyə uzun kənarın tam ortasından bağlanmışdır. Xatimə gülləri XIV əsrdən sonra artıq işlənmirdi.

10.Səcdə gülü – müşhəflərdə səcdə ayələrinin hizasında səhifənin kənar boşluğuna işlənən təzyini medalyondur.

Qurani-Kərim oxuyanın və ya dinləyənin səcdə etməsini gərəkdirən səcdə ayələri on dörd yerdə keçir. İlk müşhəflərdə səcdə işarəsi qoyulmurdu. VIII-XIV əsrlərə aid müşhəflərdə ümumiyyətlə səcdə gülünə rast gəlinmir. Bu müşhəflərdə səcdə ayələrinin yeri fərqli rəngdə mürəkkəblə yazılaraq göstərilmişdir. XV əsrdən etibarən təzyini səcdə gülləri müşhəfdəki yerini almışdır.

Xatimə təzhibi. Əlyazma kitabların sonunda keçən bəzəmələrdir. Xatimə hissəsində kətəbə və ya fərağ qeydi verilir. Əsərin xülasəsi və nəticəsi xarakterini daşıyan xatimə hissəsi sonluqdur. Müshəflərdə “Nas” surəsindən sonra xəttat bitirmək duasıyla birlikdə imzasını qoyaraq, kitabın yazılma tarixini, harada yazıldığını göstərir (buna fərağ qeydi deyilir). Son səhifədə olan yazı, ayə və ya xəttatın imzası (buna “kətəbə” deyilir) ya bərabərtərəfli trapesiya, yaxud üçbucaq şəklində olan yazı sahəsinin daxilində verilir. Yazı sətirləri yanlardan bərabər ölçüdə qısaldırlaraq bitirilərkən kənarlarda meydana gələn üçbucaq və ya trapesiya sahələrinin daxili təzhiblənilir. Düzbucaqlı və kvadrat formasında hazırlanan xatimə təzhibi tez-tez rastlanan nümunələrdəndir; dairə və yumurta formalı olanlarına isə nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Xatimə təzhibinin kitabın zəhriyyə və ya sərlövhə təzhibi kimi qarşılıqlı tam səhifə təzhibli nümunələri də hazırlanmış və fərqli mövzulardakı əlyazma kitablarda eyni üsulda tətbiq edilmişdir [3, s. 65].

Hilyəyi-Şərif, Hilyəyi-Səadət, Hilyəyi-Nəbəvi və Hilyəyi-Şərifə adlandırılan, Həzrət Məhəmmədin fiziki xüsusiyyətlərini, xarakterini, insani və əxlaqi keyfiyyətlərini, rəftar və hərəkətlərini ifadə edən hilyələr İslam ədəbiyyatı, hüsnü-xətt və təzhib sənətlərində xüsusi yerə sahibdir. Əvvəllər məcmuə formasında və ya qatlanıb cibdə daşınması mümkün olan hilyələr, ilk dəfə XVII əsrin xətt dühəsi Hafız Osman tərəfindən lövhə şəklində hazırlanmışdır. Bu klassik forma istənilən dövr üçün əvəzsiz tapıntı olmuşdur [8, s. 19].

Türkiyəli alim Mustafa Uzun yazır ki, hilyənin müstəqil sahə kimi inkişaf etməsinin əsas səbəbləri Məhəmməd peyğəmbəri yuxuda gören bir müsəlmanın onu həqiqətən görmüş sayılacağına dair hədislə, Peyğəmbər sevgisini hər şeydən yüksək tutan türklərin bu sevgini digər millətlərdə görülməyən bir şövqlə ədəbiyyata gətirməkləri ilə bağlı cəhdləridir. Həzrət Əlidən rəvayət olunan “Hilyəmi gören məni görmüş kimidir, məni gören insan mənə məhəbbətlə bağlanarsa, Allah ona cəhənnəmi haram edər” məzmunundakı hədis bu rəğbətin göstəricisidir [9, s. 44].

Həzrət Peyğəmbəri təsvir edən hilyələri yazmaq və təzhibləmək xəttat və müzəhhiblər üçün hünər göstəricisi sayılmışdır.

Hilyələrin mənəvi dəyəri, xüsusiyyəti, qrafik dizaynındakı mükəmməllik, yazının xaricində qalan boşluqlar müzəhhibləri cəzb etmişdir. Həzrət Məhəmmədin hilyəsini yazmaq və təzhibləmək xəttat və müzəhhiblər üçün qürur mənbəyi olmuşdur. Məhz hilyə təzyinatı bütün ecazkarlığı ilə sənət nümayişində qət ediləcək ən yüksək nöqtədir.

Əsrlər boyu təzhib sənətinə təsir edən bir çox amillər olmuşdur. Mədəni qarşılıqlı təsir, sosial və iqtisadi amillər, sənətə baxış tərz, sənətkarın təkrara yol verməmək istəyi, yenilik axtarışı dəyişikliklərin əsasını təşkil edir.

Bəzi tərz və üslublar dəyişən zövq və istəklər istiqamətində hər dövrdə təsirli olmuş, bəziləri isə bir müddət sonra zəifləyib əhəmiyyətlərini itirmişlər [10, s. 42].

Həzrət Məhəmmədi tərif və təsvir edən yazıların müəyyən nizama əsasən lövhə halına salınmış şəkli olan Hilyəyi-Şərifələrin bəzəmələrində sətir araları təzhiblənməklə yanaşı, bu cür lövhələrə xas baş məqam, göbək, dörd xəlifənin adı, ayə və əmək kimi yazı sahələri arasında qalan müxtəlif formalardakı zəminlər də təzhiblənilir [3, s. 63].

Qeyd etmək lazımdır ki, hilyələrin yazıldığı kağız diqqətlə, zövqlə seçilmiş, insanın gözünü yormayacaq rəngdə olmasına fikir verilmişdir. Ümumiyyətlə, noxudu sarıya çalan rənglərə üstünlük verilmişdir. Hilyələrdə kağız diqqətlə seçilməklə yanaşı, təzhibin rənglərinin də o cür həssas və harmoniya içərisində olmasına əhəmiyyət verilmişdir.

Aparılan tədqiqat onu deməyə əsas verir ki, təzhib sənəti digər İslam sənətləri kimi, özündə dinin etik və estetik dəyərlərini əks etdirir. Müzəhhib tövhid anlayışından kənara çıxmadan gördüyü işi “ibadət kimi yerinə yetirir”.

ƏDƏBİYYAT

1. Lings Martin. The Quranic Art of Calligraphy and Illumination. England: 1976, 242 p.
2. Ersoy Ayla. Türk tezhip sanatı. İstanbul: 1988, 95 s.
3. Gülnur Duran. “Tezhip” / İslam Ansiklopedisi, Cilt 41, DİA. Ankara: 2012, 590 s.
4. İnci Ayan Birol. “Koltuk tezhibi” / İslam Ansiklopedisi, cilt 26, DİA. Ankara: 2002, 590 s.
5. Faruk Taşkale. Tezhip Sanatının Kullanım Alanları, Mimar Sinan Üniversitesi, Sanatta Yeterlilik Tezi. İstanbul: 1994.
6. Ayşe Tanrıver. Türk Tezhip Sanatında XIV-XVI. Yüzyıl Mushaf Güller (Yüksek Lisans Tez), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı. İstanbul: 2007, 362 s.
7. Abdurrahman Çetin. Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, 366 s.
8. Faruk Taşkale, Hüseyin Gündüz. Hilye-i Şerife. Characteristics of The Prophet Muhammed. Antik A.Ş. Cultural Publications. İstanbul: 2011, 320 s.
9. Mustafa Uzun. “Hilye” / İslam Ansiklopedisi, cilt 18, DİA. İstanbul: 1998, 550 s.
10. Ayşe Serap Özçim. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Tezhip Programı Hilye Tezhibi (Yüksek Lisans Eser Metni). İstanbul: 2012, 68 s.

Сабина Нейматзаде

ОСВЕЩЕНИЕ (ТАЗХИБ) СВЯЩЕННОГО КОРАНА И ХИЛЯИ-ШАРИФА В ИСТОРИИ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ

РЕЗЮМЕ

Возникнув с рождением Ислама, применяясь и развиваясь вместе с каллиграфией во всех Исламских государствах - искусство тазхиб как и другие исламские искусства отражает в себе этические и эстетические ценности мусульманской религии. Искусство тазхиб началось с приукрашиванием Корана и первый, кто украшал Коран, был Али б. Абу Талиб. В первые три века Ислама в Коране украшались орнаментами только концы сур тригонометрическими формами. Со временем стали приукрашивать заглавии и адресные страницы, заголовки разделов, концовки и другие части. В Исламской культуре освещение Священного Корана и Хильяи-Шарифов, которые описывали Исламского Пророка было великой честью для музаххибов.

Мотивы и краски, использованные в освещении Корана, служили функциями для представления Божественной силы, и музаххибы осуществляли свои деяния как поклонение при том не выходя за рамки концепции Таухид (Единобожие).

Sabina Nematzade

ILLUMINATION (MAKING TAZHIB) OF AL-QURAN AL-KARIM AND HILYAYI-SHARIF IN THE HISTORY OF ISLAMIC CULTURE

SUMMARY

The art of Tazhib, which began with the birth of Islam in the Islamic world, along with the calligraphy art, also reflects the ethical and aesthetic values of religion as other Islamic art. The art of the Tazhib began with the introduction of Tazhib of the Holy Quran for the first time and firstly Hz. Ali made Qur'an Tazhib. In the first three centuries of Islam, when the geometrical decoration and ornaments were applied to the Sura's, only chapters, over time, title and address pages, chapters, xatime and other parts were added. Illumination the Holy Quran and Hilyayi-Sharif, which describes Prophet Muhammad in the Islamic culture Tazhib, it is considered an indication of a bravery for muzahhibs.

The motifs and colors used in the recitation of the Qur'an served the function of the divine being, and the muzahhibs performed their deeds as a worship without departing from the concept of Towhid.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun dəstəyi ilə yerinə yetirilmişdir.

Grant № EIF-Mob-5-2014-2(17)-14/09/5